

АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ – ЗАСНОВАНИЙ У 1947 Р.
ВИДАЄТЬСЯ ЩОКВАРТАЛЬНО

КИЇВ • 3•2023

Головний редактор

ЧАБАЙ В. П., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

Редакційна колегія

БОЛТРИК Ю. В., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

БОРОФКА Н., доктор хаб., Німецький археологічний інститут, Німеччина

БРАУНД Д., професор, доктор хаб., Університет Екзетера, Великобританія

БУЙСЬКИХ А. В., член-кореспондент НАН України, Інститут археології НАН України

ГАРДІ С. Е., PhD, Норвезький інститут у Римі Університету в Осло, Великобританія

ДЖІНДЖАН Ф., професор, доктор хаб., почесний професор університету Париж 1 Пантеон Сорбонна, Франція

ЗАЛІЗНЯК Л. Л., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ІВАНЧИК А. І., професор, Французький національний центр наукових досліджень, Франція

КАЙЗЕР Е., професор, доктор хаб., Вільний університет Берліну, Німеччина

ОТРОЩЕНКО В. В., професор, доктор історичних наук, Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ПЛАВІНСЬКИЙ М. О., кандидат історичних наук, Варшавський університет, Польща

ПОТЄХІНА І. Д., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України

РАБІНОВІЦ А., PhD, Техаський університет в Остіні, Сполучені штати Америки

ТОЛОЧКО П. П., академік НАН України, Інститут археології НАН України

ФОРНАСЬСЬ Й., професор, доктор хаб., Галле-Віттенбергський університет імені Мартіна Лютера, Німеччина

ХОХОРОВСЬКИЙ Я., професор, доктор хаб., Інститут археології Ягеллонського університету, Польща

ШЕВЧЕНКО Т. М., кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України (відповідальний секретар)

ARHEOLOGIA

SCIENTIFIC JOURNAL – FOUNDED IN 1947
FREQUENCY: QUARTERLY

KYIV • 3•2023

Editor-in-Chief

CHABAI V. P., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Editorial Board

BOLTRYK Yu. V., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
BOROFFKA N., Professor, Dr. Hab., German Archaeological Institute, Germany
BRAUND D., Professor, Dr. Hab., University of Exeter, UK
BUIISKYKH A. V., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
CHOCHOROWSKI J., Professor, Dr. Hab., Institute of Archaeology of Jagiellonian University, Poland
DJINDJIAN F., Professor, Dr. Hab., Professor of the University of Paris 1 Pantheon Sorbonne, France
IVANTCHIK A. I., Professor, National Centre for Scientific Research of France, France
FORNASIER J., Professor, Dr. Hab., Martin Luther University Halle-Wittenberg, Germany
HARDY S. A., PhD, Norwegian Institute in Rome, University of Oslo, Great Britain
KAISER E., Professor, Dr. Hab., Free University of Berlin, Germany
OTROSHCHENKO V. V., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy
PLAVINSKI M. O., PhD in History, University of Warsaw, Poland
POTEKHINA I. D., PhD in History, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine
RABINOWITZ A., PhD in Classical Archaeology, University of Texas at Austin, the USA
SHEVCHENKO T. M., PhD in History, Institute of Archaeology NAS of Ukraine (Executive Secretary)
TOLOCHKO P. P., Academician of the NAS of Ukraine, Institute of Archaeology NAS of Ukraine
ZALIZNIAK L. L., Professor, DSc in History, National University of Kyiv-Mohyla Academy

ЗМІСТ

CONTENTS

Статті

PALMER R., FOWLER M., KARIAKA O. V., WARD V. An Archaeological Landscape Survey of 6600 km² of Cherkasy Oblast, Ukraine, Using Open-source Satellite Images: First Report

BUISKYKH A. V. FORNASIER J., KUZMISHCHEV O. H. East Greek and Corinthian Pottery from the So-called Olbian Suburb (Excavations 2015—2021)

ТЕСЛЕНКО І. Б., МИРОНЕНКО Л. В. Кераміка середньовічного Білгорода: візантійський посуд із розкопок Л. Д. Дмитрова та А. І. Фурманської

Articles

5 ПАЛМЕР Р., ФОУЛЕР М., КАРЯКА О. В., ВАРД В. Археологічна ландшафтна розвідка 6600 км² у Черкаській обл. України, з використанням супутникових знімків відкритих джерел: перший звіт

21 БУЙСЬКИХ А. В., ФОРНАСЬЄ Й., КУЗЬМИЩЕВ О. Г. Східногрецька та коринфська кераміка з ольвійського передмістя (розкопки 2015—2021 рр.)

45 TESLENKO I. B., MYRONENKO L. V. Ceramics of Medieval Bilhorod: Byzantine Ware from the Excavations of L. D. Dmytrov and A. I. Furmanska

Публікації археологічного матеріалу

РЕЙДА Р. М., ГЕЙКО А. В., САПЕГІН С. В. Жіноче поховання черняхівської культури з червонолаковим глеком провінційного римського виробництва з Шишацького могильника

ВОЛОДАРЕЦЬ-УРБАНОВИЧ Я. В. Прикраси кола Мартинівки серед матеріалів салтівської культури: аналіз даних

МОЦЯ О. П., СКОРОХОД В. М., ЖИГОЛА, Ю. М. СИТИЙ В. С. Дослідження на передгородді в Чернігові у 2022 р.

Publication of Archaeological Material

72 REIDA R. M., HEIKO A. V., SAPIEHIN S. V. Female Burial of Cherniakhiv Culture with a Red Slip Jar of Provincial Roman Production from the Shyshaky Cemetery

90 VOLODARETS-URBANOVYCH Ya. V. Jewellery of the Martynivka Circle among Materials of Saltiv Culture: Data Analysis

109 MOTSIA O. P., SKOROKHOD V. M., ZHYHOLA V. S., SYTYI Yu. M. Research at the suburbs in Chernihiv in 2022

До історії стародавнього виробництва

On the History of Ancient Crafts

БУЦЬКИЙ І. М., ЮРЧЕНКО А. В., КОРОХІНА А. В. Балка Канцерка: деякі технологічні аспекти виробництва посуду

123 BUTSKYI I. M., YURCHENKO A. V., KOROKHINA A. V. Balka Kantserka: Technological Aspects of Pottery Production

---

Історія науки

History of Science

ПОПЕЛЬНИЦЬКА О. О. Листи К. К. Косцюшка-валужинича до К. В. Болсуновського (за матеріалами наукового архіву Національного музею історії України)

139 POPELNYTSKA O. O. Letters of K. K. Kościuszko-Waluszyński to K. V. Bolsunovskiyi (According to the Scientific Archive of the National Museum of the History of Ukraine)

© О. П. МОЦЯ, В. М. СКОРОХОД, В. С. ЖИГОЛА, Ю. М. СИТИЙ* 2023

ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПЕРЕДГОРОДДІ В ЧЕРНІГОВІ У 2022 р.

Представлено результати розкопок на території літописного Передгороддя Чернігова, під час яких було досліджено житлово-господарську забудову XI—XIII ст., курганий та ґрунтовий могильники кінця X—XIII ст.

Ключові слова: Чернігів, Передгороддя, Київська Русь, X—XIII ст., житлова забудова, господарська забудова, курганий могильник, ґрунтові поховання.

Передгороддя стародавнього Чернігова — укріплена частина міста, що розташована з півночі та сходу від Окольного міста, сформувалася у XI—XII ст. Наприкінці XII — на початку XIII ст. отримала свої укріплення. Як окремий район міста Передгороддя згадується в літописі під 1152 р., що пов'язано з підходом до Чернігова військ Юрія Долгорукого: «Тоді ж усе множество половців пішло до города битися і, одібравши острог, вони запалили передгороддя все» (Літопис руський... 1989, с. 255).

За підрахунками Ю. М. Ситого, укріплена площа Передгороддя в XII — на початку XIII ст. займала 285 га, і на сьогодні це найбільш досліджена частина міста (Ситий 2013 с. 16). Перші археологічні роботи на Передгородді започаткували співробітники Чернігівського історичного музею в 1950-х рр. (Рыбаков 1956). Це були обстеження будівельних котлованів зі збором підйомного матеріалу.

* МОЦЯ Олександр Петрович — член-кореспондент НАН України, професор, завідувач відділу давньоруської і середньовічної археології, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0001-9032-0881, oldrus@ukr.net.

СКОРОХОД В'ячеслав Миколайович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу давньоруської і середньовічної археології, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0001-5317-0896, skorohod-sv@ukr.net.

ЖИГОЛА Віталій Сергійович — молодший науковий співробітник, відділ давньоруської і середньовічної археології, Інститут археології НАН України, ORCID: 0000-0002-9420-4893, gvjredaktor@gmail.com.

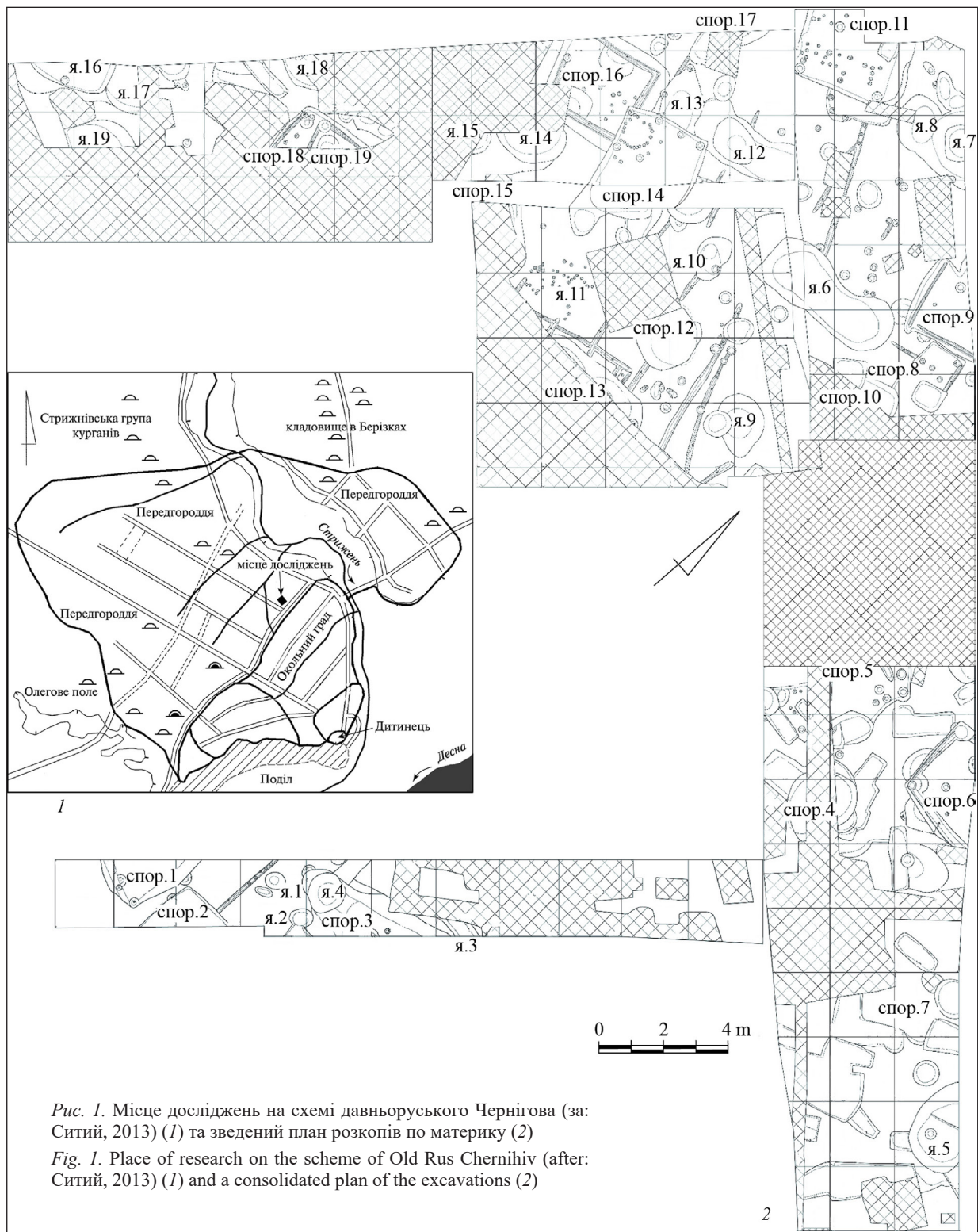
СИТИЙ Юрій Миколайович — старший науковий співробітник, Національний університет «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка, ORCID: 0000-0002-6117-3875, yurisytyi@gmail.com.

Перші розкопки проводилися біля П'ятницької церкви та в районі виявлення давньоруських скарбів.

У 1960—1970-х рр. спостереження у цій частині міста проводили А. А. Карнабед та М. А. Попудренко (Карнабед 1980). Із прийняттям закону «Про охорону пам'яток історії та культури» В. П. Коваленко та О. В. Шекун почали проводити археологічні погодження будівельних робіт, що дало поштовх широкомасштабним дослідженням у Чернігові (Шекун 1985; 1995; 1998; Казаков 1992; Готун, Сорокін, Дудко 2002; 2003). Передгороддя стало однією з найдосліджуваних ділянок міста через велику інтенсивність новобудов (інформацію про історію досліджень Передгороддя див. у працях: Моця, Казаков 2011; Ситий 2013; Черненко, Новик 2019; Моця, Жигола, Скороход 2019; Моця та ін. 2022). При цьому північну частину Передгороддя досліджувано більше, оскільки мала стару одноповерхову забудову, на відміну від південної, що була забудована багатопверхівками у 1950—1960-х рр.

У сезоні 2022 р. Лівобережна археологічна експедиція Інституту археології НАН України проводила археологічні дослідження по вул. Мстиславська, 15. Ця ділянка розташована за 150 м на захід від оборонної лінії Окольного града (рис. 1: 1). Археологічні роботи на ділянці Передгороддя поряд із новими дослідженнями фіксували житлово-господарську забудову, залишки парканів садиб XI—XVIII ст. та поховання давньоруського часу (Казаков 1986; Ногин 1992; Шекун, Ситий 2015).

Ділянка досліджень 2022 р. розташована довкола цегляної будівлі першої половини XX ст. (під усією будівлею виявлено цокольні та підвальні приміщення, розміщені нижче рівня материка); вона обмежена парканами ділянки та запланованим будівництвом, що зумовило планування й орієнтацію однієї траншеї і п'яти розкопів загальною дослідженою площею 500 м² (рис. 1: 2). Через численні перебудови, комунікаційні об'єкти й нівелювання майданчика культурні нашарування були пошкоджені. Керамічний матеріал і артефакти з культурного шару

датовані з кінця X ст. і до наших днів. За результатами досліджень було виявлено кілька різночасових горизонтів використання території у X—XVIII ст. Датування горизонтів, шарів і об'єктів здійснено на підставі знахідок фрагментів керамічного посуду (Кучера 1986, с. 449).

Найраніший горизонт представлений ровиками курганів X — початку XI ст., які вдалося виділити серед окремих котлованів, прорізаних численними об'єктами XI—XX ст. (рис. 1: 2). До залишків курганних ровиків можна віднести ями 5, 9, 11, 12, 19 та споруду 17 (рис. 2: 19—23).

Найвиразнішим ровиком може бути яма 6 дугоподібної форми розмірами 1,5 × 5,5 м; стінки й дно заокруглені, глибиною до 0,4 м від рівня материка. У заповненні трапилися фрагменти кераміки кінця X — початку XI ст. (рис. 2: 17, 18). Протилежною північною частиною ровиків можуть бути яма 8 і сусідні об'єкти. Дослідження не зафіксували залишків курганных поховань через інтенсивне використання території в пізніший час.

Наприкінці X — на початку XI ст. поряд із насипами курганів виник ґрунтовий могильник, що займав як міжкурганный простір, так і частково насипи курганів. Така сама ситуація зафіксована на північ і захід від місця розкопів (Моця, Жигола, Скороход 2019). Однозначно до таких поховань віднесено небіжчицю (поховання 46) з 15 намистинами, серед яких 8 зонних скляних (синього кольору), три двочасні та ще чотири уламки від таких самих. Намисто з поховання 46 можна датувати часом курганных поховань (рис. 2: 1—15). Цим же часом, із високою ймовірністю, можуть датуватися поховання з орієнтацією головою на захід (поховання 3, 8, 20, 39, 45) (рис. 3)¹ та яма 3 зі знахідкою скроневого кільця (рис. 2: 16). Окремі поховання перекриті більш пізніми об'єктами. Ці захоронення здійснювалися після появи курганів і до появи забудови на цій ділянці. Їх могло бути значно більше, але котловани забудови й перекопи зменшили їх численність.

Відзначимо, що в X — першій половині XI ст. ця територія розташовувалася на відстані від забудови міста і використовувалася під некрополь.

Другий горизонт пов'язаний із появою житлово-господарської забудови Передгороддя у кінці XI ст. Забудову вдалося виявити в південній частині розкопаної ділянки — споруди 1, 2 і 3 (рис. 1: 2). Також на її наявність указує керамічний матеріал, що відклався у верхніх частинах заповнення ровиків курганів. У межах досліджуваної ділянки збереглися лише частини котлованів цих споруд (кут і сусідні стінки). Усі три об'єкти були орієнтовані стінами за сторонами світу і мали глибину 0,95—1,20 м від рівня материка. У шарах заповнення фіксувалася значна кількість вуглин поряд із керамікою XI ст. (рис. 2: 24—33). Споруди 1 і 2 — це заглиблені частини жител, що могли належати до однієї са-

диби. Характер заповнення споруди 2, що складається переважно з мішаної материкової глини, може вказувати на її раніше функціонування, після чого її котлован міг бути засипаний при зведенні споруди 1.

У цей час з'являються ровики від парканів садибних огорож, що проходили з півдня на північ та зі сходу на захід (рис. 1: 2). Із часом забудова ділянки змінювалася, а паркани садиб перебудовувалися зі збереженням попередньої орієнтації.

Горілі шари в заповненні споруд кінця XI ст. могли утворитися внаслідок пожежі, що сталася під час військових дій, згаданих у літописі під 1094 р., коли військо Олега Святославича осадило місто. За свідченнями літопису, *«половці ж стали пустошити навколо Чернігова, і Олег їм не боронив, бо сам повелів був їм спустошити»* (Літопис руський... 1989, с. 137). Такі руйнування фіксуються і на інших частинах Передгороддя.

Третій горизонт представлено забудовою першої половини XII ст., до якої належать споруди 11, 14 (можливо, і 13) та ями 7, 14 (рис. 4: 1). У південній частині ділянки об'єкти цього горизонту зникли внаслідок пізнішої будівельної діяльності.

Споруда 11, досліджена частково, являла собою заглиблений котлован житла розмірами 3,0 × 3,0 м, зорієнтований стінами за сторонами світу, заглиблений у материк на 1,15 м (рис. 4: 1). У заповненні виявлено фрагменти печини від зруйнованої печі, фрагменти кераміки середини XII ст. (рис. 5: 1—6), 7 фрагментів плінфи (товщиною від 3,2 до 3,6 см), а також залізні ковані цвяхи, фрагмент пірофілітового точильного бруска, залізна пряжка та кістяний квадратний виріб для плетіння тасьми, що має розміри 2,7 × 2,9 см, товщину 0,4 см, із заокругленими кутами й чотирма отворами діаметром 0,3 см по краях і одним у центрі діаметром 0,5 см (рис. 6: 1—5).

Котлован споруди 14 розмірами 2,8 × 2,8 м, орієнтований стінами за сторонами світу, заглиблений на 1,0 м нижче рівня материка. Споруда мала вхід із північного боку (яма 13) (рис. 4: 1). У заповненні виявлено фрагменти амфор і кераміки XII ст. (рис. 5: 6—15), фрагменти плінфи, а також цвяхи, фрагмент підкови, фрагмент стремена, ручку від скрині, фрагмент ключа, фрагмент кресала, окуття відра, ремінний наконечник із трьома штифтами для кріплення та геометричним орнаментом, фрагмент витого скляного браслета (рис. 6: 6—16). У північно-західному куті виявлено залишки печі розмірами 1,1 × 1,2 м, видовжену вздовж північної стінки

¹ Для публікації використано окремий зведений план розкопів зі схемою орієнтації поховань (рис. 3), оскільки частина поховань здійснена в заповненні інших об'єктів і не відображена на плані по матеріку.

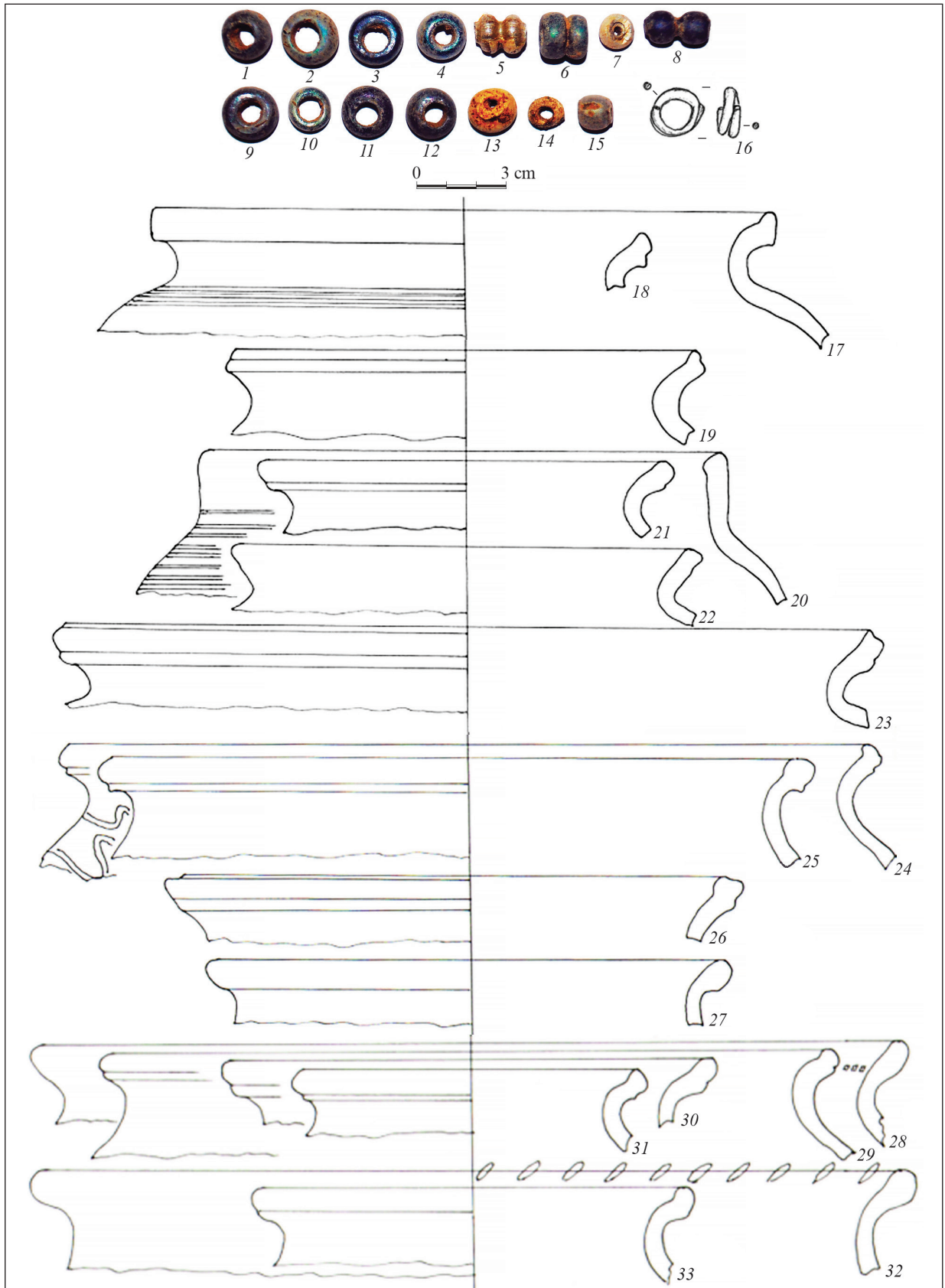
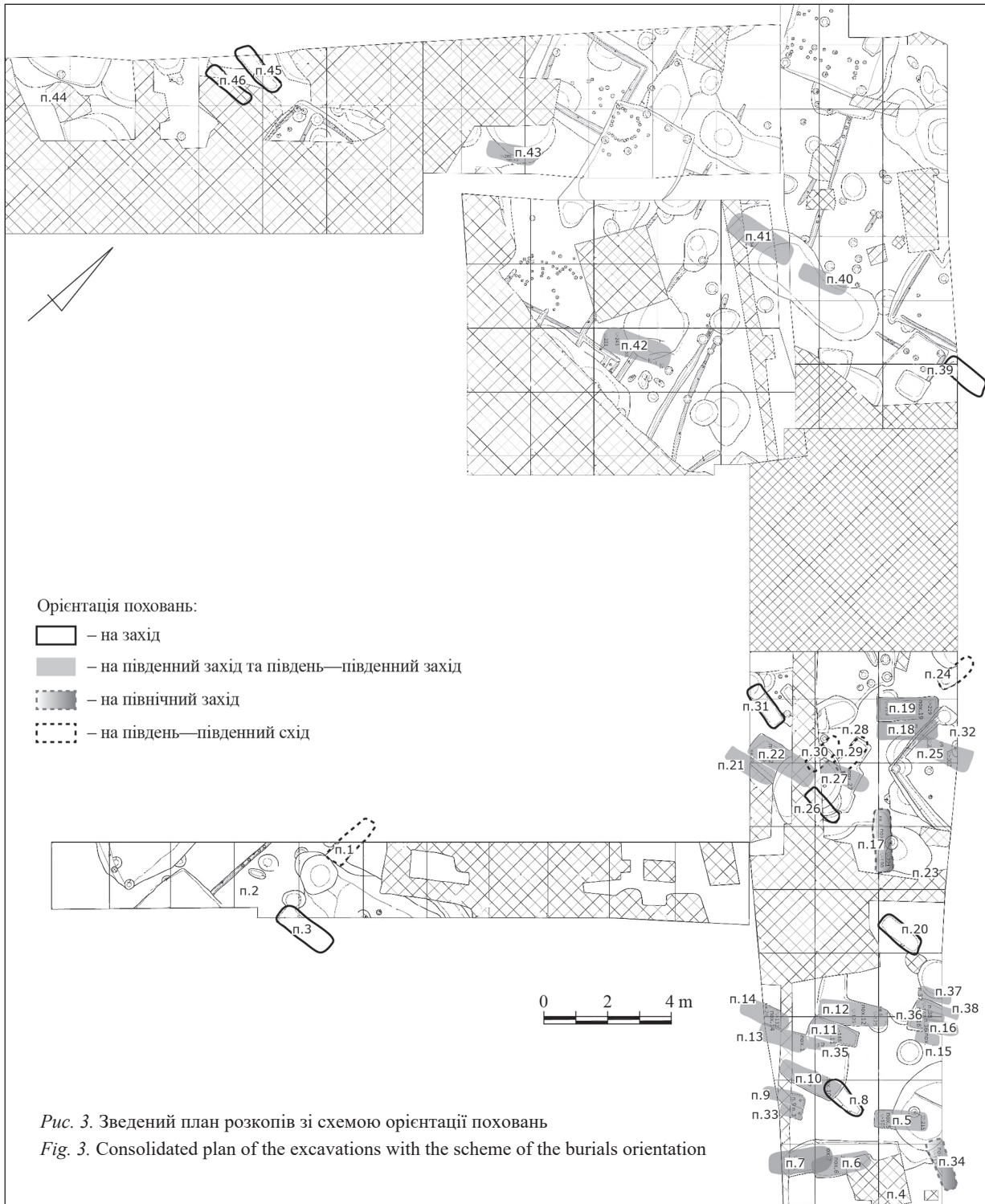

Рис. 2. Матеріали з об'єктів: 1–15 — намисто з поховання 46; 16 — яма 3 (поховання); 17, 18 — яма 6; 19 — яма 9; 20–23 — яма 19; 24, 25 — споруда 1; 26, 27 — споруда 2; 28–33 — споруда 3

Fig. 2. Materials from objects: 1–15 — a necklace from the burial no. 46; 16 — pit no. 3 (burial); 17, 18 — pit no. 6; 19 — pit no. 9; 20–23 — pit no. 19; 24, 25 — building no. 1; 26, 27 — building no. 2; 28–33 — building no. 3

усям на схід (у бік входу з коридора). Склепіння зрізане; з боків залишено фрагменти заввишки до 0,2 м від рівня верхнього череня. Стінки й склепіння виконані з темно-сірого (інколи коричневого) глею (рис. 4: 2, 3). Складається враження, що після останнього ремонту піч майже не використовувалася. Верхній черинь у вигляді пропеченої глини, потужністю до 0,03 м, розмірами 0,7 × 1,0 м; під ним було покладено великі

уламки плінф (рис. 4: 4, 5). Загалом було вмонтовано 15 фрагментів плінфи товщиною від 3,4 до 4,6 см, довжиною від 25,5 до 27,5 см та одна ціла плінфа розмірами 4,6 × 22,5 × 27 см. На цьому рівні також виявлено фрагменти амфор і кераміки XII ст. Нижче залягав нижній черинь у вигляді пропеченої глини потужністю до 0,03 м, розмірами 0,8 × 1,0 м. Під шаром печини був ще один шар плінфи (рис. 4: 6, 7). Загалом вмонто-

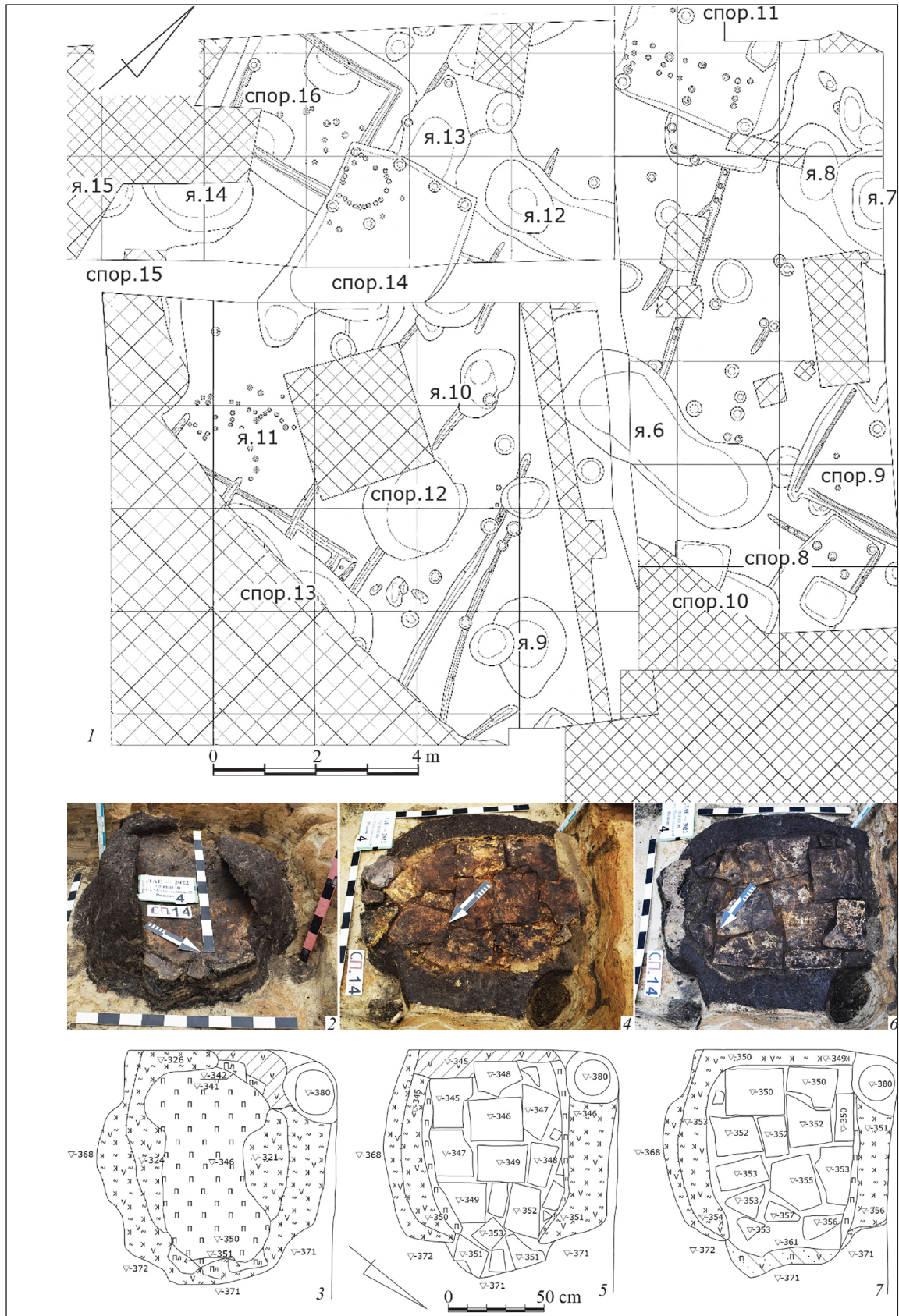

Рис. 4. Північна частина досліджень по материк (1). Дослідження печі в споруда 14: 2, 3 — під час виявлення; 4, 5 — плінфа під верхнім черенем; 6, 7 — плінфа під нижнім черенем

Fig. 4. Northern part of the excavations (1). Studying of the stove in the building no. 14: 2, 3 — during the discovery; 4, 5 — plinth under the upper hearthstone; 6, 7 — plinth under the lower hearthstone

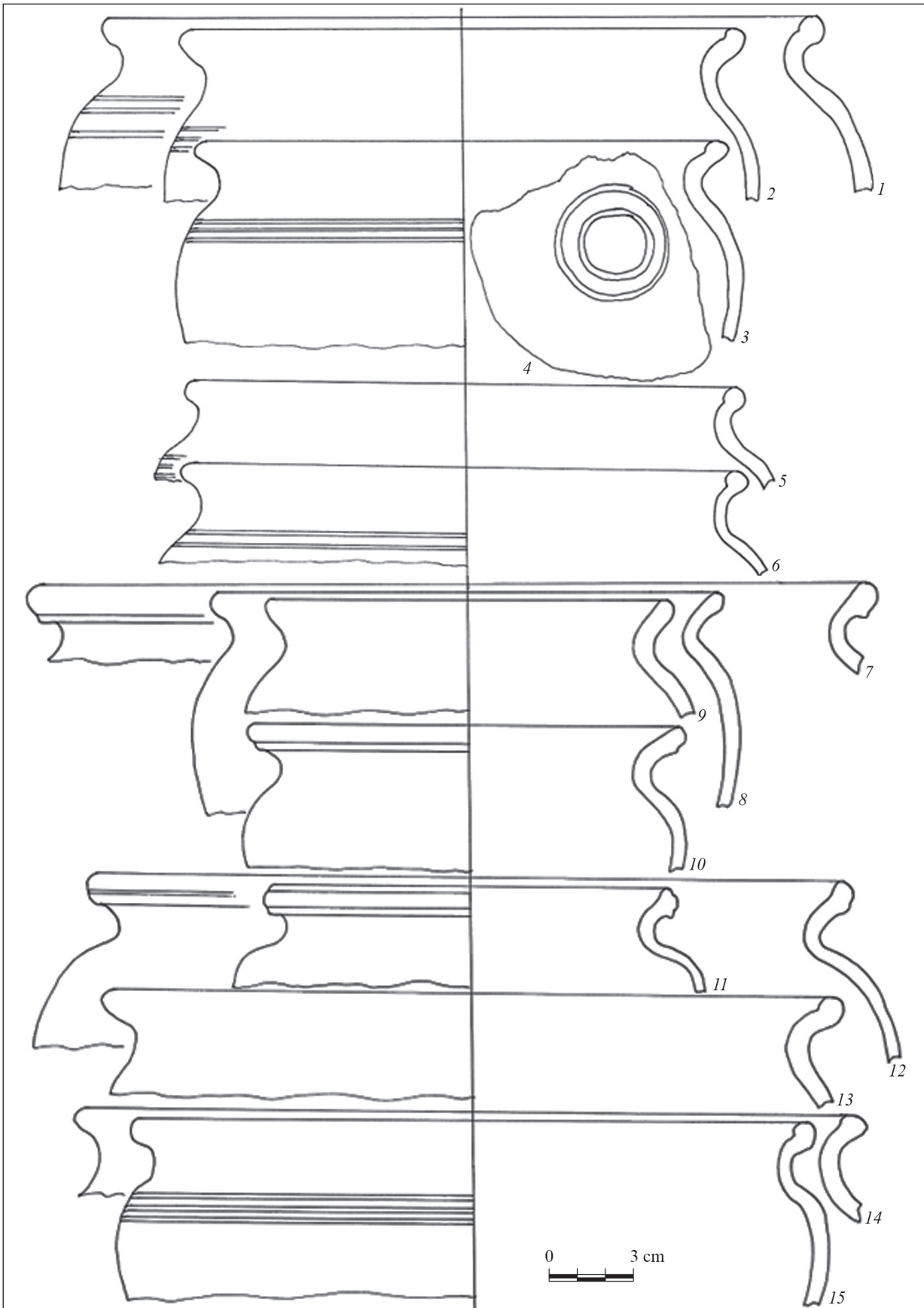

Рис. 5. Кераміка зі споруди 11 (1–6) та споруди 14 (7–15)

Fig. 5. Ceramics from the building no. 11 (1–6) and building no. 14 (7–15)

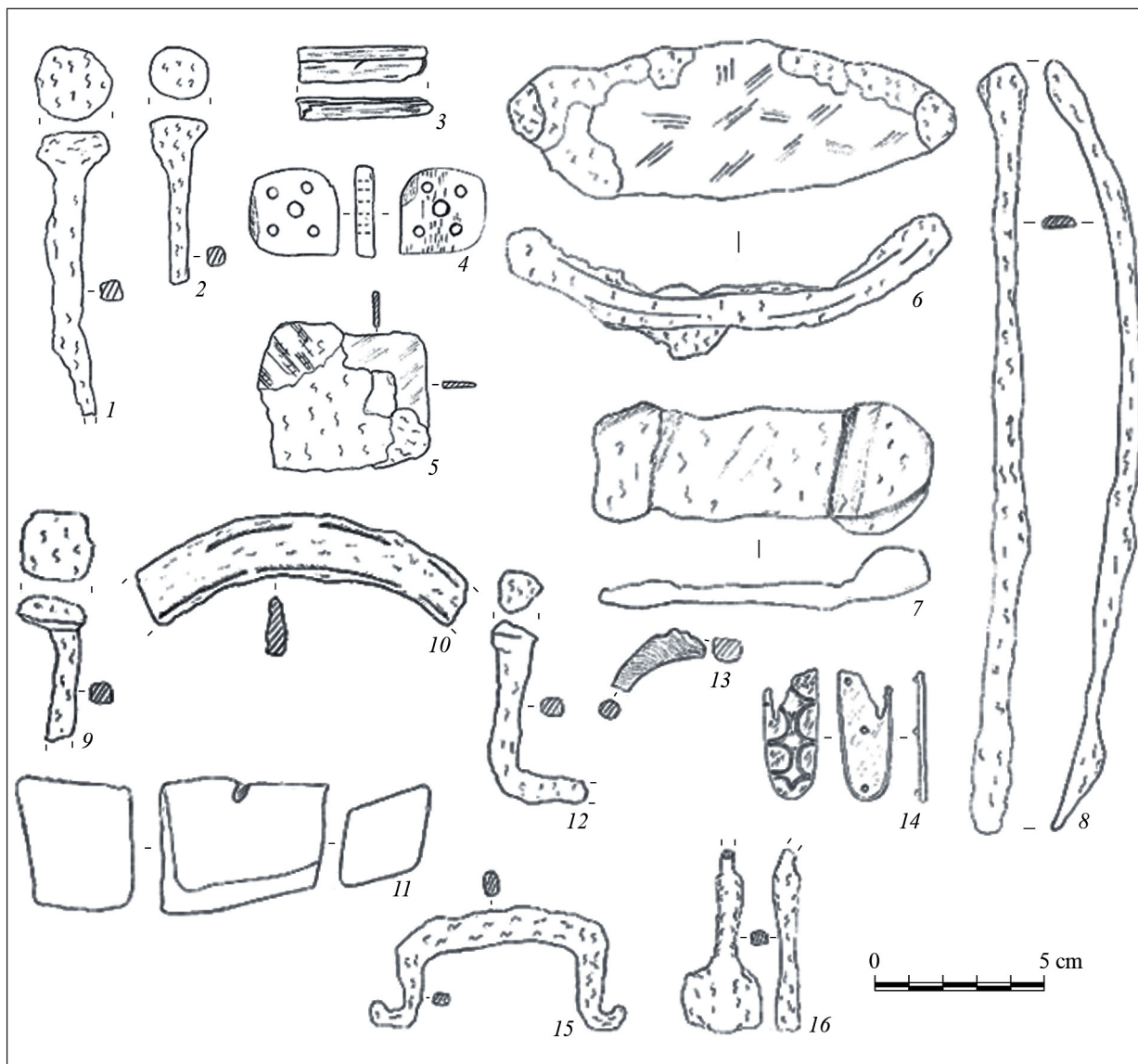

Рис. 6. Знахідки зі споруди 11 (1–5) та споруди 14 (6–16)
 Fig. 6. Finds from the building no. 11 (1–5) and building no. 14 (6–16)

вано 14 фрагментів плінфи товщиною від 3,5 до 4,6 см, шириною 20,5 та 25 см, довжиною від 26,5 до 27,5 см та одна ціла плінфа розмірами 3,5 × 25,5 × 31,5 см.

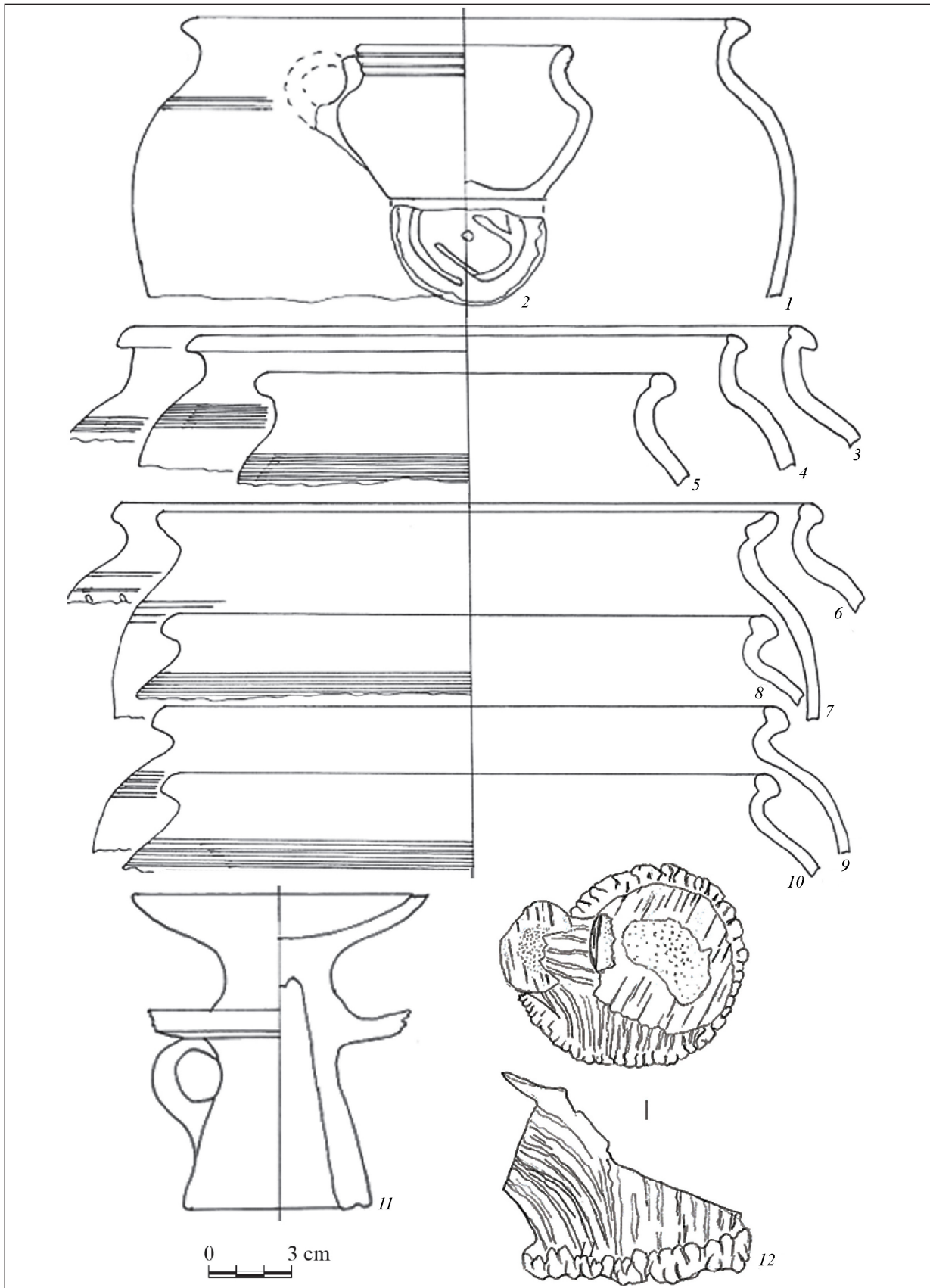
У межах розкопу досліджено частину котлована споруди 13 завдовжки 3,5 м, глибиною 0,8 м від рівня материка (рис. 4: 1). У заповненні (засипка вздовж стін котлована) трапилися невиразні фрагменти гончарної кераміки. У верхньому заповненні котлована простежено 4 фрагменти ровиків (за віссю північ—південь), що належали огорожам садиб пізніших періодів.

Літопис під 1152 р. подає опис подій, коли військо Юрія Долгорукого «пішло до города битися і, одібравши острог, вони запалили передгороддя все» (Літопис руський... 1989, с. 255). Наявність

горілих шарів засвідчує загибель описаних споруд під час подій 1152 р.

До четвертого горизонту належить забудова другої половини XII ст. — це споруди 4, 8, 9, 16, 18, споруда, що отримала назву яма 16 та ями 4, 15, 17 (рис. 1: 2). Круглі ями (серед них і споруда 4) мали діаметри від 1,2 до 2,0 м, вертикальні або заокруглені до дна стінки, глибиною до 1,3 м від рівня материка. У південній частині дослідженої ділянки виявлено лише господарські ями другої половини XII ст., що може вказувати на існування тут і житлової забудови, пізніше знищеної перекопами й будівлею.

Від споруди, що отримала назву яма 16, досліджено лише південно-східний кут (1,0 та 2,5 м); вона заглиблена на 0,8 м нижче рівня материка

Рис. 7. Кераміка зі споруди 9 (1, 2), споруди 5 (3–5), споруди 6 (6–11) та оброблений ріг зі споруди 9 (12)

Fig. 7. Ceramics from the building no. 9 (1, 2), building no. 5 (3–5), building no. 6 (6–11) and processed horn from the building no. 9 (12)

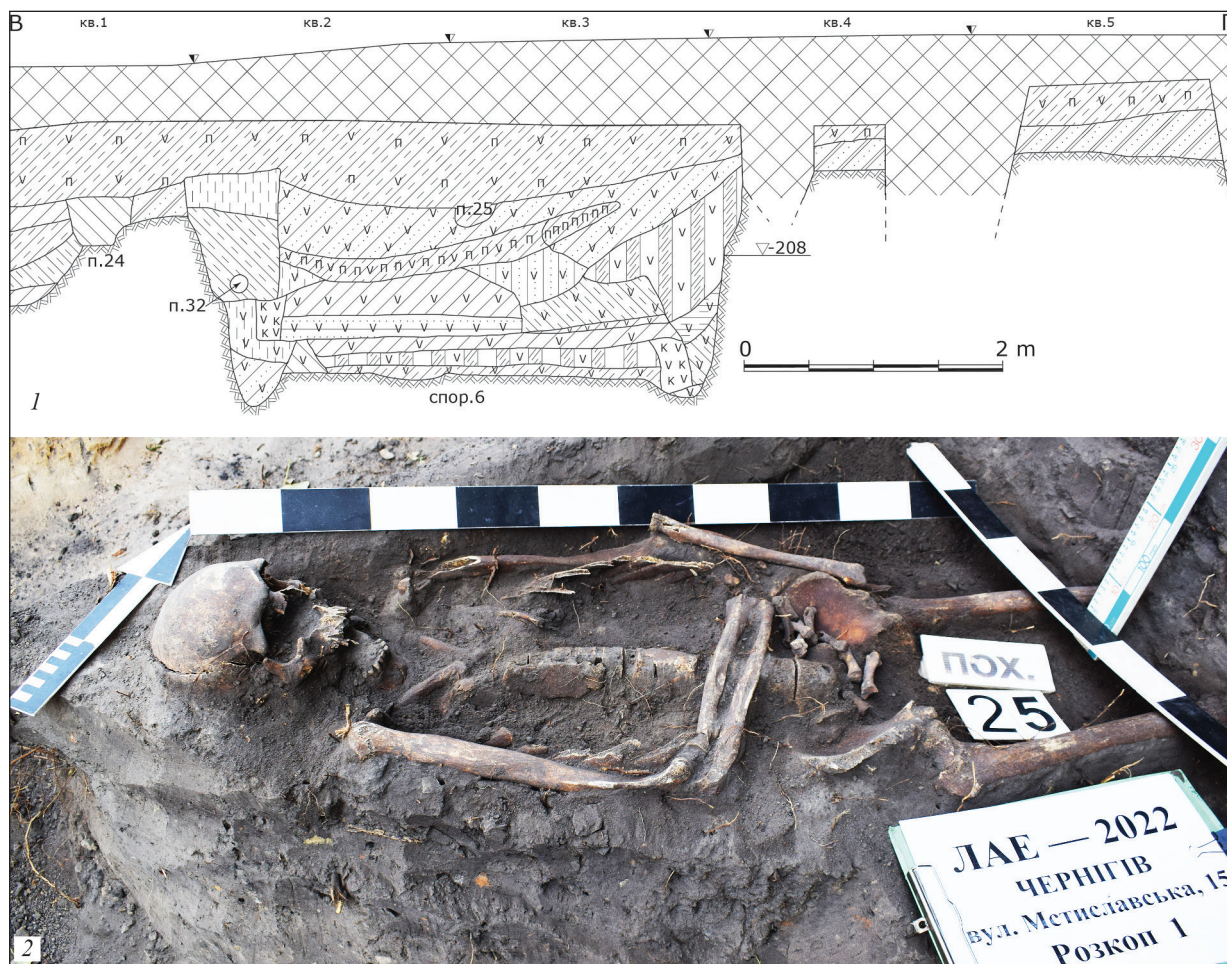

Рис. 8. Стратиграфія споруди 6 (1) та поховання 25 (2)
 Fig. 8. Stratigraphy of the building no. 6 (1) and burial no. 25 (2)

(рис. 1: 2). Від споруди 18 виявлено північно-західний кут, заглиблений на 0,7 м нижче рівня материка (рис. 1: 2). Споруда 16 розмірами 3,3 × 3,5 м зорієнтована стінами за сторонами світу. Південно-східний кут перерізав ранішу споруду 14, пошкодивши склепіння печі. Материкові стінки котлована дуже похилі, з поступовим звуженням до дна. Дно пласке рівне на глибині 0,5—0,6 м від рівня материка. Уздовж стін залягають ровики шириною 0,2 м, глибиною 0,2 м від дна котлована (рис. 4: 1). У заповненнях об'єктів трапилися фрагменти кераміки другої половини XII ст.

З-поміж інших об'єктів вирізняється споруда 9 (зафіксовані розміри 2,2 × 2,5 м), орієнтована стінами за сторонами світу; дно рівне, пласке, на глибині 0,4 м від рівня материка; уздовж стін пролягають ровики від конструкцій шириною і глибиною до 0,1 м (рис. 4: 1). В обох зафіксованих кутах розташовані стовпові ями діаметром

0,3 м, глибиною в рівень із дном споруди, які дещо виступають за межі споруди. Тобто споруда мала легку дерев'яну конструкцію. У заповненні зафіксовано фрагменти кераміки другої половини XII ст. (рис. 7: 1, 2), один оброблений (спіляний) ріг (рис. 7: 12) та декілька необроблених фрагментів рогів лося. Досліджене прямокутне господарське приміщення використовувалося як косторізна майстерня і функціонувало в другій половині XII ст. Сусідня синхронна за матеріалом споруда 8 належала до забудови цієї садиби.

Таким чином, у другій половині XII ст. після пожежі 1152 р. забудова цієї ділянки посаду також мала щільну житлову та господарську забудову. За результатами робіт вдалося виділити декілька садиб.

Наступний горизонт — забудова першої половини XIII ст., має менше об'єктів ніж попередній. До нього віднесено споруди 5, 6, 7, 19

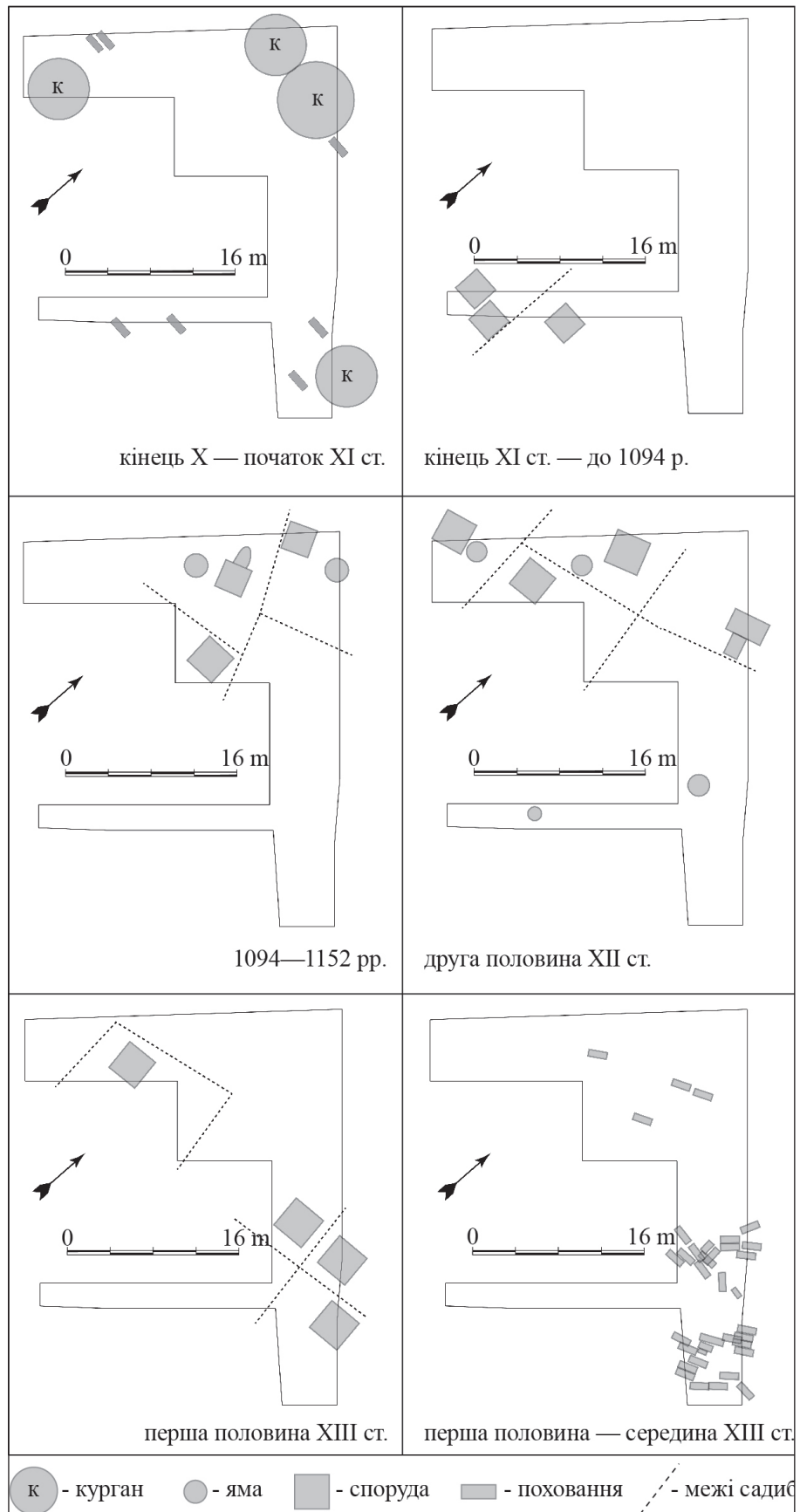

Рис. 9. Схеми розміщення досліджених об'єктів за хронологічними горизонтами
 Fig. 9. Schemes of the excavated objects location by chronological horizons

(рис. 1: 2). Від останньої виявлено північно-західний кут (який перерізав материкове дно ранішої споруди 18) з глибиною котлована 1,2 м від рівня материка. У заповненні виявлено фрагменти кераміки першої половини XIII ст., фрагмент скляного браслета та серцеподібну ремінну накладку.

Споруда 5 досліджена частково; зафіксовані розміри східної стінки до 4,0 м, південної стінки 3,0 м. Пошкоджена пізнішим похованням 31. У заповненні виявлено фрагменти кераміки кінця XII — початку XIII ст. (рис. 7: 3—5).

Досліджено південно-західну частину споруди 6 розмірами 2,75 × 2,75 м, зорієнтовану стінами за сторонами світу. Глибина 1,1 м від рівня материка. У заповненні виявлено фрагменти кераміки кінця XII — початку XIII ст. (рис. 7: 6—11). У межі споруди потрапили пізніші поховання 18, 19, 25 і 32 (рис. 8).

Споруда 7 значно пошкоджена перекопами та похованнями. Вона була слабо заглиблена в материк. У котловані зафіксовано скупчення обпаленої глини та печини з вугликами загальними розмірами близько 1,5 × 2,0 м. Зі споруди походив керамічний матеріал першої половини XIII ст., фрагмент скляного посуду жовтого кольору та 17 фрагментів плінфи (товщина від 3,2 до 4,0 см, два фрагменти із зафіксованою шириною 19,5 та 19,9 см).

Таким чином, у декількох спорудах XII і XIII ст. було зафіксовано використання плінфи як конструктивного елемента при зведенні печей. Більшість фрагментів і цілих виробів гарно обпалені, світло-жовтого кольору, здебільшого товщиною 3,5 см, шириною 20—22 см, довжиною 25—27 см (одна цеглина завдовжки 31,5 см).

Наступний горизонт пов'язаний із похованнями, здійсненими за християнським обрядом. Поховання впущені у котловани споруд попереднього хронологічного горизонту, що датується першою половиною XIII ст. (рис. 8: 1, 2). Загалом було виявлено до 40 поховань цього горизонту (рис. 3), переважна більшість розташована в південно-західній частині території. Вони мають здебільшого південно-західну орієнтацію, що відрізняється від поховань кінця X — початку XI ст. Досліджено одинадцять дитячих кістяків (27 %) і два, можливо, підліткові.

Бліфельд, Д. І. 1965. Древньоруський могильник в Чернігові. *Археологія*, XVIII, с. 105-138.

Богусевич, В. А. 1951. Про топографію древнього Чернігова. *Археологія*, V, с. 116-126.

Готун, І. А., Сорокін, С. О., Дудко, О. С. 2002. Роботи

поховання безінвентарні, тому визначити датування цього горизонту досить складно. Якщо припустити, що забудова першої половини XIII ст. могла зникнути внаслідок пожежі під час військових дій 1234—1235 рр. (облога Чернігова військами на чолі з Данилом Галицьким (Моця, Казаков 2011, с. 48)), тоді поховання можуть належати до часу між подіями 1235 р. та 1239 р. (загибель Чернігова від татаро-монгольської навали). Теоретично поховання могли з'явитися й пізніше — до часу загибелі князя Михайла в Орді 1246 р.

По всій площі досліджень було виявлено декілька людських кістяків у перевідкладеному стані в культурному шарі або перекопах. Їх переміщення, скоріше за все, відбулося під час зведення наявного будинку та прокладання комунікацій. У південній частині також виявлено поховання 1 (рис. 3), зорієнтоване на південь, яма якого фіксується з верхніх шарів. Можливо, поховання здійснене в роки Другої світової війни.

Таким чином, археологічні дослідження на Передгородді давньоруського Чернігова біля укріплень Окольного града дали змогу вивчити цю ділянку міста й простежити його розвиток (рис. 9). Наприкінці X — на початку XI ст. її використовували як курганий та ґрунтовий могильники. Наприкінці XI ст. біля фортифікаційних споруд Окольного града виникає садибна забудова, яка проіснувала до подій 1094 р. У першій половині XII ст. відновлюється забудова, знищена в 1152 р. Найкраще збереглися комплекси другої половини XII — першої половини XIII ст.

Упродовж усіх будівельних періодів простежується щільна садибна забудова, де зберігається її орієнтація за сторонами світу. Ровики від парканів вказують на їх перебудову практично без зміни місця розташування.

Щільність садибної забудови у цій частині Передгороддя могла бути зумовлена наявністю струмка, що в давнину протікав на північ по вул. Коцюбинського в бік р. Стрижень, та розташуванням її поряд з укріпленнями Окольного града.

Після припинення життя на цій частині міста на території колишніх садиб виник цвинтар, поховання якого влаштовані у заповненні котлованів жител. Він міг функціонувати й після монгольської навали.

Північної експедиції 2001 р. *Археологічні відкриття в Україні 2000—2001 рр.* Київ: ІА НАН України, с. 111-114.

Готун, І. А., Сорокін, С. О., Дудко, О. С. 2003. Роботи Північної експедиції 2001 р. *Археологічні відкриття в Україні 2001—2002 рр.* Київ: ІА НАН України, с. 87-88.

- Казаков, А. Л. 1986. *Отчет об охранных раскопках на Черниговском посаде в 1986 г.* Науковий архів Інституту археології ІА НАН України, ф. 64, 1986/161.
- Казаков, А. Л. 1992. Оборонний комплекс XI ст. чернігівського посаду. *Чернігівська старовина*. Чернігів, с. 15-21.
- Карнабед, А. А. 1980. *Чернігів. Архітектурно-історичний нарис*. Київ: Будівельник.
- Кучера, М. П. 1986. Керамика. В: Баран, В. Д. (отв. ред.), Орлов, Р. С., Толочко, П. П. и др. *Археология Украинской ССР*, 3. Киев: Наукова думка, с. 446-455.
- Літопис руський за Іпатським списком*. 1989. Київ: Дніпро.
- Моця, О. П., Казаков, А. Л. 2011. *Давньоруський Чернігів*. Київ: Стародавній Світ.
- Моця, О. П., Жигола, В. С., Скороход, В. М. 2019. Результати досліджень чернігівського передгороддя у 2018 р. *Археологія*, 2, с. 114-123.
- Моця, О. П., Скороход, В. М., Жигола, В. С., Ситий, Ю. М. 2022. Дослідження могильника XI—XII ст. у Чернігові. *Археологія і давня історія України*, 2 (43), с. 297-309.
- Ногин, Е. В. 1992. Исследования на посаде древнего Чернигова в 1990 году. *Архитектурні та археологічні старожитності Чернігівщини*. Чернігів: Сіверянська думка, с. 92-93.
- Рыбаков, Б. А. 1956. *Отчет советско-болгарской экспедиции 1956 года*. Науковий архів Інституту археології ІА НАН України, ф. 64, 1956/24.
- Ситий, Ю. М. 2013. *Християнські поховальні пам'ятки давньоруського Чернігова*. Чернігів: Десна Поліграф.
- Черненко, О. Є., Новик, Т. Г. 2019. Археологічні дослідження Окольного граду м. Чернігова у 2018 році (попереднє повідомлення). *Карнабедівські читання*, 4, с. 244-247.
- Шекун, А. В. 1985. *Охранные исследования в зоне строительства водовода по ул. Свердлова и Урицкого в г. Чернигове*. Науковий архів Інституту археології ІА НАН України, ф. 64, 1985/124.
- Шекун, А. В. 1995. *Отчет об археологических исследованиях на территории Черниговского предградья в 1995 г.* Науковий архів Інституту археології ІА НАН України, ф. 64, 1995/71.
- Шекун, О. В. 1998. *Охоронні дослідження на території Чернігівського передмістя в 1998 р.* Науковий архів Інституту археології ІА НАН України, ф. 64, 1998/31.
- Шекун, О. В., Сьгтий, Ю. Н. 2015. Исследования на территории летописного Передгородья в Чернигове. *Покликання — археологія*. Матеріали Других Самоквасівських читань, присвячених 80-річчю О. В. Шекуна. Чернігів: Видавець В. М. Лозовий, с. 67-80.

Надійшла 15.05.2023

Oleksandr P. Motsia ¹, Viacheslav M. Skorokhod ², Vitalii S. Zhyhola ³, Yurii M. Sytyi ⁴

¹ Corresponding member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Dsc., Professor, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, ORCID: 0000-0001-9032-0881, oldrus@ukr.net

² PhD, Senior Research Fellow, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Old Rus and Medieval Archaeology Department, ORCID: 0000-0001-5317-0896, skorokhod-sv@ukr.net

³ Junior Research Fellow, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, the Old Rus and Medieval Archaeology Department ORCID: 0000-0002-9420-4893, gjvredaktor@gmail.com

⁴ Senior Researcher, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», ORCID: 0000-0002-6117-3875, yurisytyi@gmail.com

RESEARCH AT THE SUBURBS IN CHERNIHIV IN 2022

New archeological research was conducted in the Suburbs of Chernihiv in 2022. It was 150 m to the west from the defensive line of the Okolny Grad and this made it possible to study this part of the city and trace its development in different chronological horizons.

At the end of the 10th — at the beginning of the 11th centuries this place was used as a barrow and soil burial ground. At the end of the 11th century there emerged manor buildings directly near the fortifications, which could have been destroyed in 1094. At this time three residential buildings were registered. The boundaries of estates in the shape of ditches from fences appeared at this stage and had the same borders for all time periods.

In the first half of the 12th century new buildings were erected, which could also have been destroyed in the fire in 1152. A clay oven was discovered in one of the houses, where the plinth was used as a structural element during its construction. Fragments of the plinth were also found in other buildings. The parameters of such a plinth are similar to the plinth of the Illinska Church on the Boldyni Hory near the entrance to the caves. A similar plinth is found in the masonry of the Saints Borys and Hlib Cathedral.

In the second half of the 12th — the first half of the 13th centuries increased the number of houses and household building. At one of them a processed elk horns were found, that can indicate a bone-cutting workshop. During all chronological periods manor buildings were fixed, but houses, household buildings and fences were always oriented by walls on the sides of the world. Constructions of the first half of the 13th century could have disappeared as a result of a fire during military operations in 1234—1235 or after the Mongol invasion.

After the cessation of life in this part of the city, a cemetery appeared on the territory of the former estates, the burials of which were arranged in the pits of houses of the first half of the 13th century. The cemetery could function even after the Mongol invasion. The density of buildings and the presence of burials from different time periods attest to the intensive use of this part of the Suburbs of Chernihiv during Old Rus period.

Key words: Chernihiv, Suburbs, Kyiv Rus, 10th—13th centuries, residential buildings, household buildings, burial mounds, Christian burials.

References

- Blifeld, D. I. 1965. Drevnoruskyi mohylnyk v Chernihovi. *Arheologia*, XVIII, p. 105-138.
- Bohusevych, V. A. 1951. Pro topografiiu drevnoho Chernihova. *Arheologia*, V, p. 116-126.
- Hotun, I. A., Sorokin, S. O., Dudko, O. S. 2002. Roboty Pivnichnoi ekspedytsii 2001 r. *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 2000—2001 rr.* Kyiv; IA NAN Ukrainy, p. 111-114.
- Hotun, I. A., Sorokin, S. O., Dudko, O. S. 2002. Roboty Pivnichnoi ekspedytsii 2001 r. *Arkheolohichni vidkryttia v Ukraini 2000—2001 rr.* Kyiv; IA NAN Ukrainy, p. 87-88.
- Kazakov, A. L. 1986. *Otchet ob okhrannykh raskopkakh na Chernygovskom posade v 1986 g.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1986/161.
- Kazakov, A. L. 1992. Oboronnyi kompleks XI st. chernihivskoho posadu. *Chernihivska starovyna*. Chernihiv, p. 15-21.
- Karnabed, A. A. 1980. *Chernihiv. Arkhitekturno-istorychnyi narys*. Kyiv: Budivelnik.
- Kuchera, M. P. 1986. Keramika. In: Baran, V. D. (eds.), Orlov, R. S., Tolochko, P. P. *Arkheologiya Ukrainskoi SSR*, 3. Kyiv: Naukova dumka, p. 446-455.
- Litopys ruskyi za Ipatskym spyskom*. 1989. Kyiv: Dnipro.
- Motsia, O. P., Kazakov, A. L. 2011. *Davnoruskyi Chernihiv*. Kyiv: Starodavnii Svit.
- Motsia, O. P., Zhyhola, V. S., Skorokhod, V. M. 2019. Rezultaty doslidzhen chernihivskoho peredhoroddia u 2018 r. *Arheologia*, 2, p. 114-123. <https://doi.org/10.15407/archaeologyua2019.02.114>
- Motsia, O. P., Skorokhod, V. M., Zhyhola, V. S., Sytyi, Yu. M. 2022. Doslidzhennia mohylnyka XI—XII st. u Chernihovi. *AArchaeology and Early History of Ukraine*, 2 (43), p. 297-309. <https://doi.org/10.37445/adiu.2022.02.20>
- Nogin, E. V. 1992. Issledovaniia na posade drevnego Chernigova v 1990 godu. *Arkhitekturni ta arkheolohichni starozhytnosti Chernihivshchyny*. Chernihiv: Siverianska dumka, p. 92.
- Rybakov, B. A. 1956. *Otchet sovetsko-bolgarskoi ekspeditsii 1956 goda*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1956/24.
- Sytyi, Yu. M. 2013. *Khrystyianski pokhvalni pamiatky davnoruskoho Chernihova*. Chernihiv: Desna Polihraf.
- Chernenko, O. Ye., Novyk, T. H. 2019. Arkheolohichni doslidzhennia Okolnoho hradu m. Chernihova u 2018 rotsi (poperednie povidomlennia). *Karnabedivski chytannia*, 4, p. 244-247.
- Shekun, A. V. 1985. *Okhrannye issledovaniia v zone stroitelstva vodovoda po ul. Sverdlova i Uritskogo v g. Chernigove*. Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1985/124.
- Shekun, A. V. 1995. *Otchet ob arkheologicheskikh issledovaniakh na territorii Chernigovskogo predgradia v 1995 g.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1995/71.
- Shekun, O. V. 1998. *Okhoronni doslidzhennia na terytorii Chernihivskoho peredmistia v 1998 r.* Scientific Archives of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1998/31.
- Shekun, O. V., Sytyi, Yu. N. 2015. Issledovaniia na territorii letopisnogo Peredgorodia v Chernigove. *Poklykannia — arkheolohiia*. Materialy Druhykh Samokvasivskykh chytan, prysviachenykh 80-richchiu O. V. Shekuna. Chernihiv: Vydavets V. M. Lozovyi, p. 67-80.